Drs. A. J. Bosman

De inhoud van de accountantsverklaring bij de jaarrekening van ondernemingen met continuïteitsproblemen

1. In het MAB van april 1981 heeft collega A. de Jong een kort artikel geschreven onder de titel 'De voorwaardelijke verklaring'. Deze verklaring is geïntroduceerd in Meningsuiting nr. 1 van het College voor Beroepsvraagstukken van het NIVRA.
Collega De Jong concludeert in zijn beschouwing onder meer dat de Meningsuiting nog veel onduidelijkheden bevat en ook dat er in principe geen toepassingsgebied is voor de voorwaardelijke verklaring. Ik meen dat de opmerkingen van de Jong verwarrend kunnen werken voor degenen die de Meningsuiting in de praktijk hanteren. Ik wil trachten deze verwarring ongedaan te maken.

2. De Jong vestigt de indruk dat het in de Meningsuiting in overwegende mate gaat om de voorwaardelijke verklaring.
De titel van zijn artikel, de inleidende paragraaf, de formulering van zijn probleemstelling en de accenten die hij in zijn conclusies legt leiden tot deze impressie. Weliswaar gaat hij tevens in op enkele andere punten van de Meningsuiting maar de probleemstelling blijft toch 'in hoeverre de voorwaardelijke verklaring een antwoord is op de wens van het maatschappelijk verkeer te komen tot een duidelijke stellingname in de accountantsverklaring bij de jaarrekening van bedrijven in continuïteitsgevaar'.

Deze indruk is naar mijn oordeel onjuist.
Het gaat in de Meningsuiting helemaal niet in de eerste plaats of in overwegende mate om de voorwaardelijke verklaring.
Het gaat om:
- de betekenis van (dis)continuïteit voor de jaarrekening van ondernemingen (hoofdstuk 1);
- de omschrijving van de situatie van ernstige onzekerheid omtrent de continuïteit, de wijze waarop deze vastgesteld zou kunnen worden en wat ondernemingsleiding en accountant in deze situatie te doen staat (hoofdstuk 2);
- de onderscheiding in zeven situaties die zich kunnen voordoen, al naar gelang de oordelen van leiding en accountant luiden over de continuïteit en de toegepaste waarderingsgrondslagen (hoofdstuk 3);
- een uiteenzetting omtrent de mogelijke accountantsverklaringen in bedoelde zeven situaties. Voor één van die situaties wordt dan de voorwaardelijke verklaring aanbevolen (hoofdstuk 4).

Uit deze korte aanduiding van de inhoud van de Meningsuiting blijkt - dunkt mij - duidelijk, dat in de methodiek van de uiteenzettingen de voorwaardelijke verklaring een beperkte plaats inneemt. Weliswaar zijn er enkele bladzijden aan gewijd, maar dat was nodig om een toereikende uitleg te geven waarom een nieuwe - tot dan toe niet gebruikte - formulering in een verklaring werd aanbevolen.
Meningsuiting nr. 1 mag derhalve niet worden vereenzelvigd met de introductie van een nieuwe, i.c. voorwaardelijke verklaring: het bereik strekt stellig verder, waarbij ik met name wijs op hoofdstuk 2 over ernstige onzekerheid omtrent de continuïteit en de daarbij passende beoordelingen en handelingen van ondernemingsleiding en accountant.

3. In zijn eerste conclusie aan het slot van zijn artikel schrijft De Jong onder meer:
'Op grond van hetgeen in de voorgaande hoofdstukken is uiteengezet ben ik van mening dat het nu gegeven antwoord nog veel onduidelijkheden bevat.'
Deze onduidelijkheden zullen de met sterren aangeduide punten op blz. 207 en 208 van het aprilnummer moeten zijn. Ik leid dit althans af uit de aanhef van punt 2 op blz. 207.
'De meningsuiting gaat echter ook aan een aantal belangrijke punten voorbij.'
Met enkele korte opmerkingen wil ik hierop reageren.
★ Uit de paragrafen 1.1 en 1.2 van de Meningsuiting blijkt duidelijk dat onder discontinuïteit van de onderneming de beëindiging van de bedrijfsactiviteiten wordt verstaan. De beëindiging van de juridische vorm is hier weinig relevant.
De betekenis van de toevoeging van De Jong, dat in het eerste geval bijvoorbeeld de werknemers kunnen worden benadeeld en in het tweede geval de vermogensverschaffers ontgaat mij geheel.
★ In de Meningsuiting is geschreven:
'De situatie van ernstige onzekerheid omtrent de continuïteit treedt, zoals gezegd, in wanneer redelijkerwijs vaststaat dat de onderneming niet op eigen kracht aan haar verplichtingen zal kunnen voldoen.
Dit is een vraagstuk van liquiditeit; het is uiteindelijk het gebrek aan liquiditeit dat tot liquidatie dwingt.'
De Jong zegt: 'Met alleen een beoordeling van de liquiditeitsprognose "op basis van de orderportefeuille of redelijkerwijze te verwachten omzetten" is de accountant er niet, er zijn veel meer factoren die de overlevingskansen beïnvloeden (bedrijfsovername, overheidssteun, externe geldschieters etc.)'.
Ik wijs er op, dat in alle gevallen van overlevingsmogelijkheden die De Jong noemt de uiteindelijke toetssteen toch is de voldoende toevoer van liquiditeiten. Uiteindelijk zal de accountant daarop moeten afgaan.
★ Zonder nadere adstructie komt het mij voorbarig voor de in het buitenland gebruikte 'qualified opinion' identiek te verklaren met onze goedkeurende verklaring onder voorbehoud.
Drie sterren verder constateert De Jong zelf al een principieel verschil in toepassingsgebied.
Zie ook 'The Auditor's Report in the Netherlands' van A. B. Frielink (opgenomen in de Pilotreeks nr. 2) waarin over 'the report with reservation' wordt gesproken.

★ Enkele zinnen over de datering van de verklaring en de verklaring van toereikendheid (recenter: bevestiging bij de jaarrekening) zouden in de Meningsuiting misschien niet hebben misstaan. Overigens zouden het details betreffen, die aan de inhoud van de Meningsuiting niet veel zouden toevoegen. Het achterwege laten ervan leidt naar mijn inzicht niet tot onduidelijkheden.
★ Welk bezwaar bespeurt De Jong in de tendens tot clausuleringen van de verklaring, die zou zijn ontstaan door de aanbeveling van de voorwaardelijke verklaring?
★ Waarom zou een onderneming in continuïteitsgevaar niet zelf in staat zijn een liquiditeitsprognose op te stellen? Ondeskundigheid zou een belemmering zijn, continuïteitsgevaar geenszins.
★ 'De voorwaardelijke verklaring is een goedkeurende verklaring zonder voorbehoud en kan derhalve niet worden afgegeven bij de jaarrekeningen van bedrijven waarbij normaliter een verklaring van oordeelonthouding wordt verstrekt.'
Deze opmerking is niet onjuist. Maar het is voor elke accountant heel eenvoudig om - indien daartoe aanleiding bestaat - aan een non-opinion een opmerking toe te voegen over de onzekerheid van het voortbestaan van de onderneming en het desalniettemin toepassen van waarderingsgrondslagen gebaseerd op de veronderstelling van de continuïteit, zeker nu hij de beschikking heeft over de woordkeus in de tekst van de voorwaardelijke verklaring.
De sterrenhemel in haar geheel overziende meen ik dat het met de duidelijkheden in de Meningsuiting nogal meevalt.

4. In zijn tweede conclusie stelt De Jong vast:
'In principe is er geen toepassingsgebied voor de voorwaardelijke verklaring.'
Deze stellingname wordt als volgt gemotiveerd:
'Worden de beschreven procedures in de Meningsuiting door de accountant gevolgd, dan heeft de accountant zekerheid: hij heeft al of niet de discontinuïteit kunnen aantonen.
Heeft hij de discontinuïteit niet aangetoond en is tevens het continuïteitsgevaar adequaat toegelicht, dan is zijn stellingname duidelijk: hij geeft een van de drie mogelijke verklaringen zoals deze in het GBR-artikel 12, lid 2 limitatief zijn opgesomd.
Een nadere clausulering in de vorm van een voorwaardelijke verklaring is, mede op grond van wat hierover in het voorgaande is geschreven, ongewenst.'
Ik bestrijd de gevolgtrekking in de eerste en laatste alinea van dit citaat. De Jong gaat daarin geheel voorbij aan de in de Meningsuiting geschetste situatie 4, waarin ernstige onzekerheid bestaat omtrent de continuïteit, omdat de onderneming niet op *eigen kracht* haar verplichtingen zal kunnen nakomen. Deze situatie wordt omschreven als die 'waarin discontinuïteit onvermijdelijk is te achten zonder medewerking van belanghebbenden die verder gaat dan waartoe zij zich tot dusverre hebben verbonden, terwijl nog niet vaststaat of deze verdergaande medewerking zal worden verkregen'.
Deze situatie kan geruime tijd duren. Indien dan een jaarrekening moet worden vastgesteld en door de accountant daarbij een verklaring moet worden afgegeven heeft hij geen zekerheid.

Wat De Jong schrijft is correct voorzover de beschreven procedures geheel zijn afgewikkeld. Dan is vastgesteld of belanghebbenden verdergaande medewerking verlenen òf dat zij daartoe niet bereid zijn.
In het eerste geval ontstaat situatie 1 van de Meningsuiting, in het tweede geval één van de situaties 3, 5, 6 of 7. De accountant kan dan inderdaad één van de drie mogelijke verklaringen ex artikel 12 GBR geven.
Wat De Jong schrijft is niet juist zolang de procedures nog in gang zijn en nog geen uitsluitsel van belanghebbenden is verkregen. Nòch ondernemingsleiding, nòch accountant hebben zekerheid. Dit is precies de situatie 4 van de Meningsuiting, waarbij de voorwaardelijke verklaring past.

Blijkbaar beseft De Jong zelf ook wel dat zijn tweede conclusie vragen onbeantwoord laat.
Hij trekt nl. nog een derde conclusie.
In de fase van overleg met belanghebbenden kan dit overleg gevoerd worden 'op basis van een concept jaarrekening, waarbij in de toelichting het continuïteitsgevaar adequaat is toegelicht. In deze overlegfase is het oordeel van de accountant over deze concept jaarrekening gewenst. Het is zinvol dat de accountant in deze situatie zijn verklaring clausuleert . . .'.
Ik moet constateren, dat De Jong onder omstandigheden dus toch een clausulering van de accountantsverklaring nodig acht. Hij geeft overigens niet aan wat de inhoud van de clausulering zou behoren te zijn. Mij dunkt dat deze zakelijk niet zou kunnen verschillen van hetgeen in de aanbevolen tekst van de voorwaardelijke verklaring is geformuleerd.

Een vraag is dan nog wel op welke wijze de accountant tijdens het overleg zijn oordeel kenbaar maakt aan belanghebbenden.
Bij een concept jaarrekening, die als basis dient voor overleg met belanghebbenden kan de accountant geen verklaring afgeven, immers het concept kan als gevolg van de uitkomsten van het overleg nog wijzigingen ondergaan. Indien hij toch een oordeel moet geven over de concept stukken is een praktische oplossing daarvoor het formuleren van zijn oordeel in een brief bij de concept jaarrekening. In deze brief kan de accountant verwijzen naar de continuïteitsproblematiek die in de concepten is uiteengezet en vervolgens meedelen dat:
a. hij een normale goedkeurende verklaring zal geven bij een jaarrekening opgemaakt volgens de concept stukken indien belanghebbenden zich tot verdergaande medewerking bereid verklaren;
b. hij een voorwaardelijk goedkeurende verklaring zal geven indien de jaarrekening reeds definitief wordt opgemaakt overeenkomstig de concept stukken terwijl nog geen zekerheid over verdergaande medewerking van belanghebbenden is verkregen.

5. In het voorgaande is - onder verwijzing naar de tekst van Meningsuiting nr. 1 - aangetoond dat er in principe een toepassingsgebied voor de voorwaardelijke verklaring is.
Een belangwekkende vraag is of dit principe in feite ook praktische betekenis heeft. Het antwoord op deze vraag kan niet worden afgemeten aan het aantal

voorwaardelijke verklaringen, dat in de praktijk wordt afgegeven. Dit aantal is, ook in jaren van grote economische tegenspoed, vanzelfsprekend gering.
Vanzelfsprekend omdat de grote meerderheid van de ondernemingen zelfs dan niet in moeilijkheden komt. Het gaat hen slecht, of slechter dan voorheen, maar van continuïteitsgevaar is geen sprake.
Het aantal ondernemingen dat continuïteitsproblemen kent is niet meer dan een fractie van het totale aantal. Het is wel de fractie die in de publiciteit de grootste aandacht trekt; maar het getal is relatief gering.
De ondernemers die de leiding in deze ondernemingen hebben, zullen uiteraard alles in het werk stellen om hun continuïteitsproblemen op te lossen. En zo mogelijk willen zij de oplossing in handen hebben alvorens het jaarverslag incl. jaarrekening wordt uitgebracht. Als dit lukt is er van een continuïteitsprobleem (althans voorshands) geen sprake meer en derhalve ook niet van een voorwaardelijke accountantsverklaring bij de jaarrekening.
Als het niet is gelukt op de datum dat normaliter het jaarverslag wordt uitgebracht, doet zich het begrijpelijke verlangen voor de publikatie van het jaarverslag uit te stellen.
In de praktijk kan een dergelijk uitstel voor de hand liggen en ook doelmatig zijn indien een oplossing aanstaande is, omdat dan op korte termijn het probleem en de oplossing daarvan tezamen in het jaarverslag kunnen worden uiteengezet. Een voorwaardelijke verklaring is wederom niet aan de orde.
Langdurig uitstel van de publikatie van het jaarverslag waarbij wettelijke termijnen worden overschreden komt echter eveneens voor, hetgeen voor iedere geïnteresseerde waarneembaar is. Naar mijn oordeel is dit uitstel niet correct. Formeel kan men zich misschien door het vragen van dispensatie uit termijngrenzen redden. Materieel is het echter weinig fraai. Aan belanghebbenden en belangstellenden wordt te lang informatie onthouden, die voor hen van betekenis is of kan zijn.
Het is duidelijk, dat bijv. onderhandelingen over te verkrijgen specifieke overheidssteun, welke onontbeerlijk is voor het voortbestaan van een onderneming, veel tijd in beslag kunnen nemen. Ik zie echter niet in, waarom tijdens deze onderhandelingen geen jaarverslag zou kunnen worden gepubliceerd.
De moeilijke situatie waarin de onderneming zich bevindt is bij velen - dikwijls via de pers - bekend en ook de aanvraag om overheidssteun is geen geheim. Soms is tevens duidelijk dat een negatief antwoord van de overheid het einde van de onderneming zal betekenen. Publikatie van het jaarverslag waarin deze situatie wordt uiteengezet kan dan geen schokeffect hebben ten nadele van de onderneming. Integendeel, de publikatie geeft het juiste cijfermateriaal bij veronderstelde continuïteit en foute geruchten en fantasieën worden gelogenstraft. Het is de situatie 4 van de Meningsuiting waarin plaats is voor de voorwaardelijke verklaring. Tijdige publikatie van jaarverslag en jaarrekening is niet schadelijk en voor langdurig uitstel is dan ook geen reden. In enkele gevallen is blijkens berichten in de financiële pers overeenkomstig dit inzicht gehandeld en de accountant heeft zich daarbij aangesloten door een voorwaardelijke verklaring omtrent de jaarrekening af te geven. In hoeverre dit in het besloten verkeer bij ondernemingen/niet-beursfondsen eveneens voorkomt is uiteraard onbekend. Het is aannemelijk dat de verhoudingen daar niet veel anders zullen liggen dan bij ondernemingen/beursfondsen.

De *conclusie* mag derhalve zijn, dat de voorwaardelijke verklaring in de praktijk inderdaad wordt gehanteerd. Het gebruik ervan is echter om begrijpelijke redenen - in het voorgaande uiteengezet - beperkt. Een iets verdergaande toepassing zou naar mijn indruk tot de mogelijkheden behoren indien het soms onnodig uitstellen van de publikatie van jaarverslagen en jaarrekeningen achterwege zou blijven. Van meer betekenis dan de mate waarin de voorwaardelijke verklaring in de praktijk voorkomt, is overigens het feit dat de verklaring beschikbaar is en zo nodig of gewenst kan worden toegepast. De accountant vindt daarin - evenals in de gehele Meningsuiting - een handreiking, die een adequate praktijkuitoefening kan bevorderen.

6. Tenslotte wil ik nog een opmerking maken, die niet wordt uitgelokt door het artikel van De Jong, maar wel betrekking heeft op het behandelde onderwerp.
Recentelijk zijn stemmen te beluisteren, die betogen dat ondernemingen die in ernstige onzekerheid verkeren omtrent hun continuïteit in hun jaarrekeningen naast de op continuïteitsbasis opgestelde balans tevens een liquidatiebalans dienen op te nemen. Ik acht deze eis om verschillende redenen verwerpelijk.
In de eerste plaats is het ongewenst om in één jaarrekening twee balansen te verwerken met in grootte en samenstelling sterk verschillende vermogens. Dit zou een hoogst verwarrende informatie opleveren. Van tweeën één: òf de onderneming wordt niet voortgezet en dan behoort een liquidatiebalans te worden opgemaakt (situatie 7 van de Meningsuiting) òf de onderneming wordt nog voortgezet, alhoewel ernstige onzekerheden omtrent duurzame voortzetting bestaan, in welk geval een balans op continuïteitsbasis wordt opgesteld (situatie 4 van de Meningsuiting).
Deze regel is in overeenstemming met één van de eerste en ook algemeen aanvaarde uitingen van het Tripartiete Overleg welke inhoudt dat gewaardeerd kan worden op continuïteitsbasis 'tenzij . . . duidelijk is dat een duurzame voortzetting van de activiteiten niet wordt nagestreefd of onmogelijk is'.
Men zou kunnen tegenwerpen: het mede opnemen van een liquidatiebalans verschaft additionele informatie, die van belang is voor het geval de situatie van ernstige onzekerheid binnen afzienbare tijd toch omslaat in een besluit tot liquidatie. Belanghebbenden weten dan waaraan zij in dat geval toe zijn.
Ik ben van mening dat deze additionele informatie de belanghebbenden in verwarring brengt. Uit de jaarrekening kunnen zij niet afleiden bijv. welk vermogen in de onderneming (nog) is besloten. Met welk vermogen moeten zij rekening houden? De keuze kunnen zij niet maken.
Bovendien - en dit is een tweede reden - zal het veelal in de bedoelde situatie vrijwel onmogelijk zijn een liquidatiebalans op te maken. Een besluit tot liquidatie is immers niet genomen. De ondernemingsleiding kan derhalve niet weten op welke wijze geliquideerd wordt. Is nog een deel van de onderneming voort te zetten of misschien te verkopen? Zijn er gegadigden voor terreinen en/of gebouwen?
Indien besloten is tot liquidatie zijn deze en soortgelijke vragen meestal te beantwoorden, waardoor het mogelijk is op redelijke wijze tot waardebepalingen in de liquidatiebalans te komen.

Niet in liquidatie zijnde kent men de antwoorden op vele vragen niet, waardoor een liquidatiebalans al gauw een slag in de lucht is. Hiermede kom ik tevens op de derde reden waarom ik de suggestie om een liquidatiebalans aan de jaarrekening toe te voegen verwerp. De ondernemingsleiding verkeert in ernstige onzekerheid over de continuïteit van de onderneming, maar doet alles wat in haar vermogen ligt de onzekerheid op te heffen en een keer ten goede te bereiken. Daartoe is zij in overleg met bankiers, aandeelhouders, de overheid, regionale ontwikkelingsmaatschappijen, vakbonden, ondernemingsraad . . . Zolang zij daarmee doende is kan niemand er bij gebaat zijn haar aandacht af te leiden naar mogelijke waardebepalingen in geval van liquidatie. Deze ondernemingsleiding moet naar mijn mening met dit soort vragen niet voor de voeten worden gelopen. Het schaadt haar pogingen om tot een positieve oplossing van de gerezen problemen te komen.

Post-scriptum

Na het schrijven van dit artikel trof ik in 'Uit het Buitenland' 32e jaargang, nr. 12 d.d. 26 augustus 1981 uitgegeven door het NIVRA de tekst aan van het Statement on Auditing Standards no. 34 - 'The auditor's considerations when a question arises about an entity's continued existence' uitgegeven door de Amerikaanse Auditing Standards Board. Naast allerlei aanwijzingen voor de accountant over te verrichten additionele werkzaamheden, is in de standaard ook een voorbeeld van een verklaring opgenomen, die de accountant zou behoren af te geven. Ontdaan van bijzonderheden die passen bij de veronderstellingen die in de standaard worden gemaakt, komt de kern van de tekst op het volgende neer:

'Notev X indicates that the company may be unable to continue in existence. The financial statements do not include any adjustments . . . that might be necessary should the company be unable to continue in existence.

In our opinion, subject to the effects on the financial statements of such adjustments, if any . . . the financial statements referred to above present fairly the financial position of X company as of December 31, 19xx, and the results of its operations and the changes in its financial position for the year then ended, in confirmity with generally accepted accounting principles applied on a basis consistent with that of the preceding year.'

Deze tekst wijst uit dat de gedachtengangen over dit onderwerp aan deze en gene zijde van de oceaan vrijwel parallel lopen.